

VILÁG- TÖRTÉNET

16. (48.) évfolyam 2026. 1.

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **ANTUN NEKIĆ**
A *(TOTA) SCLAUONIA* FOGALOM JELENTÉSTARTOMÁNYAI
A 13. SZÁZADBAN
- **GÁL JUDIT**
BIRTOKOK, HÁBORÚK, REFORMOK
- **B. HALÁSZ ÉVA**
A SZLAVÓN BÁNOK HELYETTESÍTÉSE A 14. SZÁZADBAN
- **IVAN MAJNARIĆ**
EGY NEMZET SZÜLETÉSE
- **KÁDAS ISTVÁN**
AZ ADRIA PARTJÁTÓL A HERNÁD VÖLGYÉIG
- **PÉTERFI BENCE**
ANDREAS KRABAT VON LAPPITZ ÖNÉLETÍRÁSÁNAK
ÚJ KÉZIRATA
- **SZEMLE**
RUDOLF VERONIKA ÍRÁSA

VILÁGTÖRTÉNET
Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Szlavónia, Horvátország és Dalmácia. Sokszínű történetek – eltérő megközelítések (B. Halász Éva)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Antun Nekić: A <i>(tota) Sclauonia</i> fogalom jelentéstartományai a 13. században	5
Gál Judit: Birtokok, háborúk, reformok. Trau és Spalato konfliktusai a magyar királyi politika tükrében (1105–1270)	35
B. Halász Éva: A szlávón bánok helyettesítése a 14. században. <i>Vicebanus</i> , <i>vice(s)gerens, tutor, occupator, rector</i>	55
Ivan Majnarić: Egy nemzet születése. A horvát nemesség identitása a 14. század második felében	75
Kádas István: Az Adria partjától a Hernád völgyéig. Az abaúji Raguzaiak	93
Péterfi Bence: Andreas Krabat von Lappitz önéletírásának új kézírata	111
<i>Szemle</i>	
A gazdaságpolitika a területiális uralom kiépítésének szolgálatában (Rudolf Veronika)	167

Jelen számunkat B. Halász Éva szerkesztette

Birtokok, háborúk, reformok

Trau és Spalato konfliktusai a magyar királyi politika tükrében (1105–1270)

A magyar uralom alatt álló dalmáciai városok közül Trau és Spalato kiemelt helyet foglalt el az Árpád-korban, köszönhetően annak, hogy a politikai központ szerepét betöltő Zára csak ideig-óráig volt a magyar királyok fennhatósága alatt, és így Közép-Dalmácia két legjelentősebb települése vált a királyi politika kedvezményezettjévé, politikai-egyházi központjává. E két város, amely légvonalban alig 15 kilométerre fekszik egymástól, a 12–13. század során, hosszú évtizedeken át tartó ellenségeskedéseivel is – amelyek a pereskedéstől a háborúkig terjedtek – magára vonta az uralkodók figyelmét. Jelen tanulmány e két dalmáciai város viszonyát vizsgálja, elsősorban azoknak a birtokvitáknak a tükrében, amelyek a Trau és Spalato közötti viszályok leggyakoribb okozói voltak. A kutatás arra is keresi a választ, hogy a magyar királyi udvar miként és milyen esetekben avatkozott be az összeütközésekbe, mi határozta meg, hogy a két város közül melyik volt az udvarban előnyösebb helyzetben. A tanulmány nem csupán a két város ellenségeskedéseinek közvetlen okait és eseményeit veszi sorra, hanem azokat a lokális és regionális társadalmi folyamatokat, belső városi ellentéteket és külső traumákat, valamint lokális és regionális politikai eseményeket, amelyek akár közvetve, akár közvetlenül meghatározták a Trau és Spalato közötti viszony alakulását. A tanulmány az eseményeket elsősorban a magyar királyi hatalom jelenlétének erőssége szempontjaiból vizsgálja, és a kutatás IV. Béla haláláig terjedt, ugyanis azt követően V. István és IV. László tekintete nem Dalmáciára esett elsősorban – miközben a Subics nemzetség felemelkedése és hatalomátvétele a dalmát–horvát területeken éppen erre az időszakra tehető –, és a konfliktusok rendezéséből a királyi hatalom immár kimaradt.

Trau és Spalato konfliktusának kezdetei

Trau és Spalato története nemcsak földrajzi közelségük miatt fonódott össze ezer szállal az Árpád-korban. Amikor Könyves Kálmán 1105-ben hadjáratot vezetve, de fegyverek nélkül átvette a hatalmat a dalmáciai városok felett, Spalato és Trau közel

* A szerző az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézetének tudományos munkatársa, a Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport és a „Gazdasági erőforrások kiaknázása: utak és csomópontok a középkori Magyar Királyság történetében” c. NKFIH által támogatott (TKP2021-NKTA-15) projekt tagja (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., gal.judit@htk.elte.hu).

egy időben és hasonló forгатókönyv szerint került a magyar király uralma alá.¹ Kálmán, miután a városok helyi főpapja által vezetett küldöttségekkel megegyezett, ünnepélyes esküt tett a városok kiváltságainak megtartására. Az esküszövegek jelentették végül a városi kiváltságok alapját. Említésekből tudható, hogy már 1105-ben megerősítette azokat az uralkodó legalább Zára, Spalato és Trau esetében.² A legkorábbi kiváltság, amelynek szövegét ismerjük, az 1108. évi traui oklevél, és annak alapján az Árpád-házi uralkodók által adott dalmáciai városkiváltságokat a horvát szakirodalom traui típusú okleveleknek nevezi.³ Ezeket a privilégiumokat azonban, ha a jogtörténet szempontjából és nem a diplomatika szemszögéből vizsgáljuk, joggal nevezhetnénk traui-spalatói típusú okleveleknek, ugyanis e két város kiváltságai, mondhatni, a megszólalásig hasonlítottak (a területi kérdéseket taglaló oklevélrészeket leszámítva), és legkésőbb a 13. század közepén,⁴ de vélhetően már jóval korábban, a 12. század második felében, hivatkozási pontként szolgáltak a dalmáciai településeknek. E két város kiváltságai biztosították az elérhető legmagasabb jogállást a régióban.⁵ A dalmáciai városoknak adott királyi, illetve szlavón hercegi kiváltságok⁶ a 12. század végétől a városi jogok mellett gyakran a települések birtokait is felsorolták. A kiváltságok és azok 1105 utáni tartalmi bővülése tükrözte a városok igényeit is, és az udvarral való kapcsolat és jogbiztosítás mellett egyúttal a helyi vitás kérdések rendezésének egyik formáját is jelentették.⁷ A Trau és Spalato között fekvő területek (így egyebek mellett a Bihać, Ostrog és Smokvice közötti birtokok, a Szent Vitalis-egyház és a klobuki Szent Péter-monostor), amelyek miatt a 12–13. század során viszálykodás tört ki, közös jellemzője, hogy vagy a spalatói érsekség, vagy a traui püspökség területei, tehát egyházi birtokok voltak.⁸

A két város viszonyáról és Magyar Királyságon belüli helyzetéről a 12. század első feléből igen keveset tudunk biztosan. Trau és Spalato is velencei kézre került 1116-ban, majd 1136 körül II. Bélának sikerült újra elfoglalni őket.⁹ Velence 12. századi uralma idején Traut súlyos károk érték, valószínűleg 1125 körül velen-

1 Györffy, 1967. 49.; Gál, 2020. 13.

2 Gál, 2020. 134.

3 A traui típusú oklevelekről: Klaić, 1956–1957; Klaić, 1973; Steindorff, 1988. 13–14.; Gál, 2018b.

4 IV. Béla 1242. május 10-én Miklós farói püspök és Zepregna farói és brazzaí zsupán kérésére privilégiumot állított ki Faro szigetének és az azonos nevű városnak, valamint a Givich nemzetségnek. Az oklevél a kedvezményezettek jogai kapcsán Trau és Spalato városának polgáira hivatkozott. A 13. század közepén tehát egészen biztosan e két város jogállása jelentette a helyi (magyar uralom alatt álló) települések számára elérhető legnagyobb szabadságot. Lásd: RA 715. sz.

5 Hitelesnek tekintett dalmáciai városi kiváltságlevél a 12. századból csak Trau és Spalato esetében ismert, a két város kiváltságaival szinte teljesen megegyező, 1167-re datált sebenicói kiváltságlevél kérdéses hitelességű. Mindenesetre a 13. század első felében adott városprivilégiumokról kimutatható, hogy azok a traui-spalatói mintát követték, így feltételezhető, hogy már a 12. század második felében is e két város jogai jelentették a legmagasabb elérhető jogállást Dalmáciában. Györffy, 1967. 54–55.

6 A szlavón hercegség 12. század végi felállításától kezdve II. András, Kálmán és IV. Béla fia, Béla herceg idejéből is maradtak ránk olyan hercegi privilégiumok, amelyek a városok jogaival, területi kérdéseivel foglalkoztak. Gál, 2020. 106–116.

7 A dalmáciai városkiváltságokra: Gál, 2020. 97–106.

8 A Trau és Spalato között fekvő területekről, különösen a vitatott birtokokról: Babić, 1984. 71–103.; Brković, 1998. 31–52.; Ančić, 1999. 189–236.

9 Makk, 1988. 18–21., 96–99.

cei és/vagy szaracén hadak lerombolták a város falait, valamint a település jelentős részét, és a lakosságnak is menekülnie kellett.¹⁰ Bár Trau idővel újra benépesült, még a 12. század végére sem sikerült mindent helyreállítani.¹¹ A Traut elhagyni kényszerülő lakosság egy része vélhetően Spalatóban talált menedéket, amire a térség földrajzi adottságai és a két város társadalmának kapcsolatai miatt következtethetünk.¹² Spalato – mivel Észak- és Közép-Dalmácia legjelentősebb egyházi központja volt a 12. század elején – kezdetektől kiemelt jelentőségű volt a magyar királyi udvar számára.¹³ A városban Kálmán hatalomátvételétől kezdve az érsekek kevés kivétellel szinte kizárólag magyarok vagy az udvarhoz, az uralkodóhoz közel álló személyek voltak, és kapcsot jelentettek az udvar és a város, tágabb értelemben véve pedig a magyar kézen lévő dalmáciai és horvátországi birtokok között.¹⁴

Arról, hogy Trau és Spalato viszonya miként alakult a 12. század első felében, csak keveset tudunk, de a királyi privilégiumok a két település kapcsolatainak és konfliktusainak feltárásában is fontos támpontokkal szolgálnak. Egészen a 12. század közepéig az uralkodói városkiváltságok – így Kálmán 1108. évi traui oklevele,¹⁵ II. István 1124. évi trau és spalatói kiváltsága,¹⁶ vagy éppen II. Géza 1142. évi spalatói privilégiuma¹⁷ – kizárólag a városok jogállásával, a királyi udvarhoz fűződő viszonyával, gazdasági és adminisztratív kérdésekkel foglalkoztak. Az első uralkodói privilégium, amely területi jellegű kérdéseket is érintett, II. Géza 1151. évi traui kiváltsága volt.¹⁸ A birtokviszonyok oklevélbe foglalására bizonyosan a városok kérésére került sor, és annak nem a királyi udvar és a települések közötti birtokvita lehetett a kiváltó oka, mivel nincs tudomásunk arról, hogy a királyi udvar valaha is birtokok felett vitázott volna a városokkal. Mindemellett a királyi privilégiumok nem a városok teljes birtokállományáról adtak leírást, vagy erősítették meg azokat az adott település birtokában, hanem szinte mindig ugyanazokra – a Trau és Spalato között vitát kiváltó – birtokokra vonatkoztak.

A királyi oklevelek így arról is tanúskodnak, hogy az adott pillanatban volt-e valamiféle birtokvita a két város között. Az 1151. évi oklevél biztosította Traut a klobuki Szent Péter-monostor és Smokvice közötti területek birtokában. Mivel a későbbiekben éppen ezek a területek jelentik majd a viták tárgyát, illetve azok egy részét, joggal feltételezhetjük, hogy legkésőbb már a 12. század közepén érdekütközés alakult ki ezek birtoklását illetően.

10 Trau lerombolásáról és elnéptelenedéséről: Klaić, 1985. 61–68.; Steindorff, 1988. 17–36.; Margetić, 1990. 5–15.; Benyovsky Latin, 2009. 16–19.

11 Benyovsky Latin, 2009. 17–18.

12 Klaić, 1985. 63.

13 A spalatói érsekek szerepéről a királyi udvarban, valamint a spalatói érsekség kiemelt helyzetéről: Gál, 2014a; Gál, 2014b; Gál, 2015; Gál, 2017; Gál, 2021.

14 Gál, 2014b. 474–478.

15 RA 41. sz.

16 RA 51. sz.

17 RA 69. sz.

18 Az oklevél teljes szövegét Iohannes Lucius kéziratos gyűjteménye őrizte csak meg, az eredeti oklevél elveszett. Lucius nyomtatásban csak az oklevél részleteit jelentette meg, így a későbbi szövegkiadások, oklevéltárak is ezt vették alapul. Az oklevél teljes szövege tartalmazza a Trau területi integritására vonatkozó kitételeket. RA 79. sz. Vö. NAS MS 539. fol. 9–9'.

Források hiányában a birtokviták kezdetének pontos idejét és okait nem ismerjük, véleményem szerint a vitás jogi helyzet kialakulásához hozzájárulhatott Trau szaracén/velencei lerombolása a 12. század első harmadában és időleges elnéptelenedése is. Mivel a vitatott területek a két város egyházainak, a traui püspökségnek és a spalatói érsekségnek a birtokába tartoztak, lehetséges, hogy a város elnéptelenedésével a traui püspökség birtokai a felette egyházjogi fennhatóságot gyakorló spalatói érsekség kezelésébe kerültek. Arra, hogy a város még II. Géza uralkodásának kezdetekor is üresen állhatott, az is utal, hogy míg Spalato királyi privilégiumait már 1142-ben,¹⁹ nem sokkal trónra lépése után megerősítette az uralkodó, addig Trau esetében csak 1151-ben került erre sor. Több évtizedes széküresedés után ebből az évből ismerjük az első választott püspök nevét,²⁰ és vélhetően ez a renováció idézte elő az egyházak és városaik közötti vitát bizonyos földterületek kérdésében.

Arra vonatkozóan, hogy a két város területi vitája folytatódott-e, és ha igen, miképpen, az egyébként is szegényes 12. század közepi források nem tesznek említést. Az 1167-ben bizánci kézre kerülő, majd 1180 körül újra magyar fennhatóság alá jutó Trau és a hasonló utat bejáró Spalato,²¹ illetve az egyházaik között 1151 után időlegesen területi vitáknak nem találjuk nyomát. Sokatmondó, hogy III. Béla 1182. évi,²² Traunak adott kiváltsága nem tartalmaz a város területére és birtokaira vonatkozó kitételeket, márpedig jogosan feltételezhetnénk, hogy a város feletti fennhatóság megváltozásakor a vitás birtokügyek rendezése prioritást élvezett volna Trau polgárai számára.

A területi igények azonban az évtizedek során nem merültek feledésbe a spalatói érsekségben, miként az 1185. évi spalatói zsinat határozatai is bizonyítják.²³ A zsinatot morális és világi kérdések megvitatása mellett a rendezetlen egyházi határok és vitatott birtokviszonyok rendezésére hívták össze. A spalatói érsekség élére nem sokkal a zsinat előtt került Chitilen fia Péter (1185–1190 előtt) későbbi kalocsai érsek,²⁴ aki közel öt év üresedés után foglalta el a spalatói főpapi hivatalt.²⁵ A magyar főpapnak a spalatói érseki hivatala kezdetekor súlyos kihívásokkal kellett szembenéznie, egyrészt az egyházmegyék határai rendezetlenek voltak, másrészt a magyar–velencei rivalizálás az egyházszervezetre is rányomta a bélyegét, egyes

19 RA 69. sz.

20 Trau püspöke 1151-ben Desa volt. Farlati, 1769. 330.; Farlati, 2010. 129–133.

21 A bizánci uralomról: Ferluga, 1957. 127–153.; Makk, 1988. 115–116., 120.; Goldstein, 1997. 9–27.

22 NAS MS 539. fol. 11–11’.

23 CDCr II. 192–194.

24 Zsoldos, 2011. 84.; Ribi–Thoroczkay, 2024. 1089.

25 Közel egy időben azzal, hogy III. Béla 1180 körül visszafoglalta Spalatót, a Kacsics nemzetség tagjai meggyilkolták Rainerius spalatói érseket. Az új érsek megválasztása azonban a magyar uralkodó és Spalato közötti vita miatt elhúzódhatott, erre utal III. Sándor pápa 1181. július 6-án kelt levele III. Bélának, amelyben arra utasítja a magyar uralkodót, hogy ne avatkozzon be a spalatói érsekválasztásba, és hagyja, hogy a helyiek a korábbi szokásaik szerint megválasszanak egy nekik megfelelő jelöltet. Tekintve hogy ezt követően még közel négy évig nem állt a város élén érsek, joggal feltételezhetjük, hogy III. Béla nem tett eleget a pápa kérésének. CDCr IV. 175.; Novak, 1957. 88–92.

püspökségek egyházjogi fennhatósága is vitás volt.²⁶ A zsinat határozatai leírták az egyes egyházmegyéket, kiemelt figyelmet szentelve a spalatói érsekség birtokainak, ezek között ott szerepeltek olyan területek, amelyek Trau közvetlen környezetében feküdtek, és részben érintette őket a már említett 1151. évi királyi oklevél. Ezen érseki birtokok közé tartozott a klobuki Szent Péter-egyház, a Szent János-egyház és a Szent Márta-egyház, valamint bizonyos területek Bihaćon, ezek mindegyike a későbbi oklevelek tanúsága szerint vitás területnek számított.

Spalato és Trau konfliktusa Imre király és András herceg trónviszálya alatt

Az 1185. évi spalatói zsinat után egészen a 12. század végéig nincs nyoma annak, hogy a fentebb említett vitatott hovatartozású területek helyzete megváltozott volna. 1189-ben a klobuki Szent Péter-monostor birtokainak és határainak leírásakor még egészen biztosan Spalato birtoka volt a terület, és nincs említés pereskedésről Trau és Spalato között.²⁷ A viszonylagos nyugalmi állapothoz mindenképpen hozzájárult, hogy az 1180-as évek közepétől egészen 1196-ig két olyan magyar érsek állt a város élén, akiknek befolyása és kapcsolata az udvarral biztosíthatta a városnak és az egyháznak a vitatott területek birtoklását. A már említett Kán nembeli Péter későbbi kalocsai érseket ugyanis 1190 körül egy másik Péter, a korábbi panonhalmi apát követte.²⁸ 1196-ban azonban megüresedett az érseki szék, majd nem sokkal később 1197-ben Magyarországon is trónharcok törtek ki Imre király és a hatalomból magának részt követelő András herceg között.²⁹ A helyzet tovább bonyolódott a dalmáciai városok szemszögéből nézve, amikor 1197-ben a szlavóniai Macseknál András legyőzte az uralkodót, és a Horvátország és Dalmácia feletti uralmat is magának követelte.³⁰

András sikeres hadjárata után, legkésőbb 1198-ban Dalmáciába is ellátogatott, ahol uralkodóként járt el a helyi ügyekben. Többek között több hónapos tartózkodása alatt a magyar fennhatóság alatt lévő területekkel szomszédos Humban a hatalomért küzdő Péter a herceg vazallusa lett,³¹ és őt segítve András sikeres had-

26 A dalmáciai városokért folytatott magyar–velencei harcok hozzájárultak a közép- és észak-dalmáciai egyházszervezet változásaihoz. A 12–13. század a világi és az egyházi határok egységesülésének időszaka volt a térségben, ennek első lépéseként a Velence által legkésőbb az 1140-es évek közepére elfoglalt Brazza, Faro és Lissza szigeteiből, amelyek addig a spalatói érseki egyházmegye területéhez tartoztak, velencei nyomásra létrejött a farói püspökség. 1154-ben a velencei területek egyházi központjaként Zára érseki rangra emelkedett a gradói pátriárkának alárendelve. Zára *suffraganeus* püspökségei között sorolta fel IV. Anasztáz pápa az addig Spalatóhoz tartozó farói püspökséget is. A kérdés rendezésére az 1185. évi zsinat is vállalkozott. Kovačić, 1988. 14–15., 30.; Kovačić, 1991. 53–58.; Gál, 2013.

27 CDCr II. 240.

28 Ribi–Thoroczkay, 2024. 1646.

29 András és Imre harcára: Szabados, 1999. 85–95.; Gál, 2019. 165–178.; Körmendi, 2022. 354–371.

30 András 1198–1204 között „Isten kegyelméből Dalmácia, Horvátország és Hum hercege” címet viselte. Gál, 2020. 107.

31 Gál, 2024. 21–23.

járatot vezetett 1198 tavaszán Humba. A dalmáciai egyházakkal szemben is hasonlóan járt el, mint az őt megelőző magyar királyok. Dalmáciába érkezése idején mindkét magyar kézen lévő érsekség, Zára és Spalato választott főpap nélkül volt, 1198 után az érseki székekbe olyan jelöltek kerültek, akiket András herceg támogatott.³²

A spalatói érsekség élére megválasztott főpap vélhetően csak néhány hónapig lehetett hivatalában (névének csak az A kezdőbetűje ismert). Erre abból következtethetünk, hogy III. Ince pápa 1198. december 30-án kelt levelében Saul kalocsai érseket, Ugrin győri és Domonkos zágrábi püspököt arra utasította, vizsgálják ki, hogy Miklós zárai és A. spalatói érsek III. Celesztin pápa utasításai ellenére segítették-e András herceget Imre ellenében, aminek fejében a herceg a főpapi címükhöz segítette őket. A vád beigazolódása esetén a bűnös főpapokra a kiközösítés büntetése várt.³³ Ezt követően A. érsek eltűnik a forrásokból, így Spalato érseki széke továbbra is üresen állt. 1200 körül végül Imre király egykori nevelőjét, a perugiai Bernátot választották a város érsekévé, akinek megválasztása Imre király szempontjából – az András herceggel folytatott harca során – fontos siker lehetett, mivel egy, az uralkodóhoz szorosan kötődő érsek került az akkor András herceg uralma alatt lévő legjelentősebb dalmáciai egyházközpont élére.³⁴ Meg kell azonban azt is jegyezni, annak ellenére, hogy Bernát Andrással sem herceggént, sem királyként nem állt ellenséges viszonyban, a király kegyeit kereső Spalato a herceg jóindulatát nem nyerhette el a döntéssel.

Vélhetően ezt a helyzetet igyekezett kihasználni Trau, amikor 1200-ban, András herceg látogatása során, meghallgatva a feleket, megerősítette Traut a Szent Vitalis-egyház területének birtokában.³⁵ Nemcsak e terület hovatartozása miatt folytatott pereskedés a 13. század elején, hanem vélhetően Bihaćot, valamint talán az Ostrog és Smokvice között elhelyezkedő részeket is érintette az ügy. Előbbivel kapcsolatban III. Ince pápa 1202. december 23-án kelt levele tájékoztat, amelyben megerősítette Spalatót Gradac mellett e terület birtokában is, amely adományt András hercegtől és Imre királytól is elnyerte a város.³⁶ A szlávón herceg és a magyar király harca, valamint az ennek következtében különösen Dalmáciában és Horvátországban kialakult speciális hatalmi helyzet lehetőséget adott Traunak, hogy a 12. század utolsó harmadában elvesztett területeit visszaszerezze. Az is kiolvasható az adományokból, hogy mindkét város igyekezhetett kihasználni a hercegi-királyi hatalom válságát, és legitimációt keresett a birtokaira, ahogy ez történhetett 1202-ben Spalato esetében is.

32 András hercegségének korai időszakában választott spalatói érsekről csak nevének kezdőbetűjét ismerjük (A.), a zárai érsekség élére Manzavini Miklós egykori farói püspök, zárai előkelő került. Gál, 2019. 168–173.

33 CDCr II. 307.

34 Bernátról: Armanda, 2011. 33–48.; Gál–Sardelić, 2020. 253–271.

35 NAS MS 539. fol. 38–38’.

36 CDCr III. 16.

Területi viták és regionális válságok 1205 után a tatárjárásig

II. András trónra kerülésével megszűntek a királyi és a hercegi hatalom ellentétei a térségben, a birtokok feletti viták azonban nem rendeződtek. 1207-ben a magyar uralkodó megerősítette a spalatói érsekség privilégiumait.³⁷ Az oklevél nemcsak az érsekség *suffraganeus* püspökségeit rögzítette, köztük a 12. század vége óta vitatott Boszniát,³⁸ hanem szerepelt benne az érsekség birtokainak leírása és megerősítése is. A felsorolás számos egyéb terület mellett magában foglalta Bihaćot, a klobuki Szent Péter-monostort, a Szent Vitalis-egyházat és Ostrogot is, mindazokat a területeket, amelyek a két város között fekvő vitatott hovatartozású birtokok voltak. Az oklevél arról is említést tesz, hogy András hercegsége idején a trauiak hamis tanácsára bizonyos területeket az ő birtokukban erősített meg. Az uralkodói oklevél tartalmával szemben Trau minden bizonnyal azonnal tiltakozott. 1210-ből fennmaradt Máté tengermelléki bán oklevele,³⁹ amely arról tanúskodik, hogy a bán ítélőszéke elé került Spalato és Trau birtokvitája, amelynek során a trauiak bemutatták II. András királyként Traunak adott, Bihaćra vonatkozó privilégiumát, amit minden bizonnyal 1207 után adhattak ki, tekintve hogy abban az évben ugyanezeket a birtokokat még a spalatói érsekség területei között nevezte meg az uralkodó oklevele. A tengermelléki bán végül Trau javára döntött az ügyben.

A két város területi vitájának alakulásában a 13. század elejéig elsősorban a városoknak a királyi és a hercegi hatalomhoz fűződő kapcsolata, valamint a spalatói érsek és az udvar közötti kötelék volt meghatározó. A 13. század elejétől ez a kontextus egy újabb összetevővel bővült, így a lokális és az országos tényezők mellett egy harmadik szintet, a regionális hatalmi viszonyokat és a városoknak a horvát hátország nagy hatalmú nemeseivel való kapcsolatát, illetve azoknak a királyi udvarral való viszonyát is vizsgálni kell a területi viták alakulásának megértéséhez. A 13. század elején három nagy nemesi hatalmi központtal számolhatunk a dalmát városok hátországában. A Cetina és Neretva folyók közötti területet Almissával együtt a Kacsics nemzetség tartotta a kezén, északon Bribir környékét több család együtt uralta, melyek közül később a Subicsok emelkedtek ki. A két nemesi központ között lévő területen a Sidraga környékéről származó Domald volt a legjelentősebb nemes.⁴⁰ Domald 1206 táján Spalato *comes* is lett,⁴¹ és figyelembe véve a magyar udvarral való szoros kapcsolatát, feltételezhetjük, hogy szerepe lehetett már abban is, hogy a spalatói érsekség számára II. András a vitatott birtokokat privilégiumába foglalta 1207-ben. Domald segítette II. Andrást III. Béla öccse, Géza

37 RA 228. sz.

38 Ternovác, 2016. 218–220.; Gál, 2020. 28.

39 NAS MS 539. fól. 39.

40 Domald a 13. század elején jelent meg a dalmáciai városok vezetésében, 1200 körül már vélhetően Sebenico *comes* volt, 1203–1204-ben pedig minden bizonnyal Imre király támogatásával, Velence ellen küzdve Zára *comes*-évé választották. Ezt a hivatalt ugyan a város velencei kézre kerülése után elvesztette, de Bribirtől Almissáig az 1200-as évek első évtizedének végére Dalmácia horvát hátországa szinte egészében az ő kezére került. 1220-ig viselte (legkésőbb 1210-től) a sebenicói *comes*i címet, 1210-ben pedig II. Andrástól érdemei elismeréseként Cetina és Trilj zsupániát kapta. Duplancić, 2008. 243–249.

41 CDCr III. 67.

herceg⁴² Bizáncban élő fiainak király elleni szervezkedése idején 1210 táján,⁴³ amiért megkapta Cetina és Trilj zsupániákat.⁴⁴

Domald azonban az 1210-es évek közepén nem teljesen ismert okok miatt kegyvesztetté vált az udvarban, ráadásul Dalmáciában és Horvátországban a Subicsokkal is vetélkednie kellett, akikkel ellentéte már III. Béla uralkodása alatt megkezdődött.⁴⁵ Domald 1216 körül megpróbálta megszerezni magának Trau irányítását is, de nem járt sikerrel.⁴⁶ 1217-ben II. András is Trau védelmére kelt Domalddal szemben, és arra utasította Pontius de Cruce vránai perjelt,⁴⁷ hogy védje meg a várost Domald és fiai túlkapásaitól. Az uralkodó a trauiak panaszára szintén megtiltotta nekik, hogy a várost zaklassák vagy bármilyen követeléssel előálljanak a trauiakkal szemben.⁴⁸

Az 1200-as évek első évtizedében Spalato Domald befolyásának köszönhetően időlegesen meg tudta szerezni a Spalato és Trau között fekvő vitatott területeket, ám ahogy változtak a hatalmi viszonyok, úgy fordult visszájára ez a helyzet is. 1216-ban II. András az Ostrog és Smokvice közötti térség birtokában erősítette meg Traut a város és a püspökség kérésére,⁴⁹ majd egy évvel később, 1217. január 18-án kelt oklevelében megerősítette Traut mindazon vitatott területek birtokában,⁵⁰ amelyek miatt Spalatóval pereskedtek: a klobuki Szent Péter-monostor nevű területet, Bihaćot, a Szent Vitalis-egyház nevű területet, a Szent György-egyház nevű területet, a Maslina (Mazolinum) nevű területet egészen a Smokvice nevű helységig Traunak biztosította.

A spalatói érsekség a későbbi források tanúsága szerint minden bizonnyal tiltakozott a döntés ellen, érdekérvényesítését viszont két tényező is hátráltatta. Egyrészt 1217-ben, közel egy időben II. András Spalatóba érkezésével, elhunyt Bernát érsek, akinek a helyére a következő két évben legalább hat személyt is megválasztottak, azonban egyiküket sem szentelték fel, és legtöbbjüknek a nevét sem ismerjük.⁵¹ A másik tényező, ami hátrányosan érintette a spalatói érsekséget a birtokügyekben, az ugyanaz volt, mint ami a sikeres érsekválasztást is akadályozta: II. András keresztes hadjárata miatt két éven keresztül nem tartózkodott az országban, és az érsekválasztáshoz szükség volt a király jóváhagyására.⁵² 1219-ben Kán nembeli Guncel személyében immár az uralkodónak is megfelelő jelöltet választottak meg Spalatóban, akinek érdekében a szlavón báni hivatalt betöltő rokon,

42 III. Béla és Géza herceg viszonyáról: Makk, 1988. 36.

43 Géza herceg fiai és a magyar előkelők szervezkedéséről: Zsoldos, 2022. 126–127.

44 CDCr III.101–102.

45 A Subicsok és Domald szomszédok voltak, előbbieket Bribir, utóbbi Sidraga zsupániát tartotta a kezén.

46 Trau volt szinte az egyetlen olyan (magyar fennhatósága alatt álló) jelentősebb dalmáciai város, amelynek élén nem állt Domald. Trau *comes* Helia vagy Éliás volt, aki Spalatóból származott, és apja a Spalatóban 1187–1200 között *comes* hivatalú betöltő, zárai gyökökkel rendelkező Grubeša volt. Nikolić Jakus, 2020. 104–105.

47 CDCr III. 162., 165–166.

48 NAS MS 539. fol. 46.

49 NAS MS 539. fol. 42–42’.

50 NAS MS 539. fol. 44–45’.

51 CDCr III. 182.; Gál, 2020. 49.

52 Gál, 2020. 50.

Gyula⁵³ is latba vetette befolyását.⁵⁴ Vélhetően a magyar király visszaérkezésekor a spalatóiak az udvar elé vitték ügyüket, 1220-ban a magyar király végül mégis úgy határozott, hogy Traut megerősíti mindazon területek birtokában, amelyekről az 1217. évi oklevele is rendelkezett.⁵⁵

A Spalato és Trau közötti konfliktus alakulását az 1220–1230-as években alapvetően a horvát nemesek hatalmi harca határozta meg, valamint olykor a szomszédos nem horvát – boszniai és humi – hatalmasságok beavatkozása a térség viszonyaiba. 1221-ben a spalatóiak elűzték Domaldot, és a bribiri Višent választották comesüknek,⁵⁶ aki rokonával, Subics Gergellyel is viszályban állt.⁵⁷ Gergely testvérével, Istvánnal a dalmáciai városok vezetésének megszerzésére törekedett, és összeütközése Višennel végül 1223-ban a spalatói comes halálával végződött. Gergelyt és Istvánt tovább erősítette, hogy Domaldot II. András megfosztotta a Krka folyó és Zára közötti területeitől, és azokat a két bribiri testvérnek adományozta.⁵⁸ Vélhetően Grubeša fia Helia traui comes (1213–1227) halála után István átvette a hatalmat Trauban,⁵⁹ Gergely azonban Višen legyőzése után sem került Spalato élére, a Subicsokkal szemben álló helyi frakció végül a szomszédos humi fejedelmet, az akkor a hatalomért I. István szerb királlyal küzdő Pétert választotta meg comesnek (1224–1227).⁶⁰ Gergely végül csak 1227-ben,⁶¹ Péter halála után volt képes Spalatóban érvényesülni, és egészen 1235-ig, haláláig viselte a comesi címet.⁶²

Ahogy a fentiek alapján látható, az 1220-as évek végére Trau és Spalato a bribiri testvérek vezetése alatt állt, akik élvezték a magyar király támogatását is, így látszólag a két város között az egyik irányba sem billent el túlságosan a hatalmi egyensúly. 1229–1230 körül azonban újabb, végül soha le nem folytatott birtokpererről tudósítanak a források.⁶³ Gyula szlavón bán oklevele szerint Guncel érsek vezetésével a spalatóiak pert kívántak indítani a Trau és Spalato között fekvő, általuk vitatott hovatarozású birtokokért, ám később maguk a felperesek nem jelentek meg, így a bán ítélete Traut megerősítette birtokaiban.⁶⁴ 1231-ben Albericus vicebán oklevele tájékoztat arról, hogy Guncel érsek és a spalatói polgárok perbe kívánták hívni a trauiakat a vitatott birtokok miatt, a kijelölt napon azonban nem je-

53 Zsoldos, 2011. 43.

54 *Historia Salonitana*, 204.

55 RA 359. sz.

56 CDCr III. 190.

57 Karbić, 2004. 6–7.

58 RA 402. sz.

59 Karbić, 2008. 47.

60 Péter személyére és kapcsolatára a dalmáciai magyar fennhatóság alatt fekvő területekkel: Ančić 2001. 151–152.; Gál, 2024. 21–25.;

61 CDCr III. 265–267.

62 *Historia Salonitana*, 188.

63 Az oklevél töredékesen maradt fenn Lucius kéziratos gyűjteményében, és kiállításának pontos idejét nem ismerjük. Az irat tanúsága szerint Gyula szlavón bán soproni ispán is volt, és ezt a címet csak 1228–1230 között viselte, ebből fakadóan az oklevélben taglalt eseményeket 1229-re vagy 1230-ra datálhatjuk. NAS MS 540. fol. 313.; Zsoldos, 2011. 197.

64 NAS MS 540. fol. 313.

lentek meg, így Traut megerősítették birtokaiban.⁶⁵ A bán és a vicebán okleveleinek tanúsága szerint Guncel igyekezett a spalatói egyháznak visszaszerezni a kérdéses területeket, nem ismerjük viszont, hogy milyen okokból maradt távol. Guncel kísérlését leszámítva az 1240-es évekig jelentős változás nem figyelhető meg a területek birtoklása ügyében. A térséget és a városokat ennél sokkal jelentősebb problémák kötötték le.

Spalato az 1230-as évek elején a történeteket szemtanúként megélő Spalatói Tamás szerint már-már anarchikus állapotokba süllyedt. Az 1230-as évek végén frakcióharcok törtek ki a városon belül, különösen a *comesi* hivatalban történt változások idején, és a legújabb kutatások szerint valószínű, hogy az egyes frakciók mögött, azok védelmezőjeként Domald és Subics Gergely álltak.⁶⁶ A helyi elit politikai megosztottságát jelzi az is, hogy 1235-ben az elhunyt Subics Gergely helyére ellenségét, Domaldot választották *comes*nek, majd vélhetően a Subics-párti patríciusok újbóli megerősödése miatt 1236 körül már Gergely fiát, Márkot tették meg *comesszé*.⁶⁷ Miközben a spalatóiak Almissa ellen folytattak háborút az 1230-as évek végén, a belső társadalmi válság egyre súlyosabbá vált a településen. Spalatói Tamás leírása szerint a *comes*ek nem sokat tartózkodtak a városban, vélhetően az ennek következtében kialakult hatalmi vákuumban felerősödtek a pártharcok a patríciusok között.⁶⁸ A város (egy részének) támogatásával *comes* helyett *podestát* választottak, az anconai Gargano személyében. A *podestarendszer*, amelynek az egyik legnagyobb támogatója maga Spalatói Tamás volt, lényegében azt jelentette, hogy idegen területről származó városvezetőt választottak meghatározott időre, akinek saját hivatalnokgárdát kellett magával hoznia, hogy ne lehessen elfogultsággal vádolni, ami az egymással harcoló patríciusfrakciók okozta társadalmi feszültségeket volt hivatott enyhíteni.⁶⁹

Gargano 1239–1241 között viselte hivatalát, és megalkotta a város első statútumát, ám az általa felállított rendszer nem tudta teljes mértékben megoldani a város társadalmi problémáit, melyeket az 1240-es évek külső és belső válságai a felszínre hoztak. Az 1230-as évek végén Trau és Spalato kapcsolatát Spalato belső gondjai is befolyásolhatták, a két város közelségéből és társadalmi összefonódottságából fakadóan – mivel az egymással harcoló spalatói frakcióknak Trauban is volt rokonsága – a frakcióharcok Traut is érinthették.⁷⁰ Miután 1239 tavaszán Trau sikeresen szembeszállt Domalddal, még az év július 11-én Spalatóban tíz évre békeszerződést kötött a két város,⁷¹ amelyben vállalták, hogy segítik egymást ellenségeikkel szemben, ahogy erre sor is került Almissa és Spalato összecsapása idején.⁷² A béke azonban a tatárok és IV. Béla Dalmáciába érkezésével túl törekenynek bizonyult.

65 CDCr III. 344.

66 Bećir, 2025. 35.

67 Novak, 1957; Karbić, 2000. 39.

68 Bećir, 2025. 35.

69 Matijević-Sokol, 1995. 117–135.; Matijević-Sokol 1999. 17–32.; Bećir, 2025. 33.

70 Bećir, 2025. 34–35.

71 CDCr IV. 84–86.

72 Novak, 1957. 109–111.

Trau és Spalato két háborúja és a király reformjai

Miután a tatárok 1241 tavaszán feldúlták Magyarországot és április 11-én a Sajó menti csatában legyőzték a királyi sereget, IV. Béla menekülni kényszerült. A magyar uralkodó 1241 májusában már Zágrábban tartózkodott,⁷³ 1242. január 19-én Csázma mellett találkozunk vele,⁷⁴ ahonnan tovább menekülve 1242. január végén, február elején érkezhettek az őt üldöző tatárok elől Dalmáciába.⁷⁵ Spalato városában keresett menedéket, majd onnan Trauba, végül pedig a Trautól nem messze lévő szigetre ment biztonságosabb tartózkodási helyet keresve. Az uralkodót követő tatárok, akik a legújabb kutatások szerint Sebenico környékén verhettek táborot,⁷⁶ az eseményeket szemtanúként megélő Spalatói Tamás krónikája szerint táborukból kiindulva óriási pusztítást végeztek. Egyik első tettük a horvát–dalmát régióban a magyar területekről magukkal hozott foglyok lemészárlása volt, ami egyrészt a lakosság megfélemlítését szolgálhatta, másrészt a mongolok körében a sámánisztikus hagyományokban gyökerező rituáléként különös jelentősége volt az ellenség lefejezésének.⁷⁷ Tamás leírása szerint a tatárok több hónapig, legkésőbb március végéig, folyamatos rettegésben tartották a városokat, és legalább hat váratlan támadást indítottak ellenük.⁷⁸ Véleményem szerint a hosszan tartó, traumatikusnak nevezhető, a lakosságot tudatosan félelemben tartó tatár jelenlét, a támadások és a hozzájuk kapcsolódó gazdasági károk hozzájárultak ahhoz, hogy az 1230-as években a frakcióharcok által megosztott spalatói társadalom még mélyebb válságba kerüljön, és a tatárveszély elmúlása után ne csak belső feszültségek sora alakuljon ki Spalatóban, hanem a közeli Trauval is kiéleződjön az ellentét.

Miután a tatárok Raguzán, Cattarón, Drivaston keresztül elvonultak, feldúlva a Balkán-félsziget egy részét, a külső válságot belső krízis követte Spalatóban.⁷⁹ IV. Béla még 1242-ben, dalmáciai tartózkodása idején megerősítette Trau kiváltságait,⁸⁰ amelyek a Spalato és Trau közötti vitatott területekre vonatkoztak.⁸¹ A magyar uralkodó és a királyi hadsereg jelenléte elég volt ahhoz, hogy a két város közötti feszültséget kordában tartsák, ám amint IV. Béla Magyarországra távoztával egyfajta hatalmi vákuum jött létre, Spalato háborút indított Trau ellen.⁸² A magyar uralkodó Traut támogatva 1243. április 16-án arra utasította Sándor klisszai várnagyot, hogy védje meg Trau jogait⁸³ (a várból levonuló magyar katonák pusztításá-

⁷³ RA 706. sz.

⁷⁴ Kádár, 2021. 417.

⁷⁵ Zsoldos, 2019. 82.

⁷⁶ Sardelić, 2024. 367–368.

⁷⁷ Sardelić, 2024. 367. A lefejezések jelentőségének vizsgálata kapcsán köszönettel tartozom Uhrin Dorotyának, aki *Beheading among Nomads* című kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta.

⁷⁸ A tatárok dalmáciai jelenlétéről: *Historia Salonitana*, 294–305.

⁷⁹ A tatárok dúlásáról a Nyugat-Balkánon: Sophoulis, 2015. 251–278.

⁸⁰ RA 715. sz.

⁸¹ *Historia Salonitana*, 318.

⁸² A háborúról: Klaić, 1985. 122–126.

⁸³ RA 736. sz.

nak emléke Spalatói Tamás munkájában is megőrződött).⁸⁴ Az uralkodói konfliktuskezelés része lehetett, hogy ebben az évben tengermelléki bánt is kineveztek, István személyében.⁸⁵ A két város végül 1243 szeptemberében békét kötött,⁸⁶ annak feltételeivel azonban a spalatói kommuna egy része nem értett egyet, ami hamarosan a harcok kiújulásához vezetett.⁸⁷

Spalatót ebben az időben nem csupán a Trauval vívott harc kötötte le, hanem belső válsága is. Az 1230-as években a várost frakcióharcok sújtották, az 1240-es években a belső ellentétek új összetevővel bővültek: előbb a káptalan és a város között egy apátválasztás miatt, majd pedig az érsekválasztás körül kialakult vitával,⁸⁸ amely az 1215. évi lateráni zsinat reformjainak bevezetéséből fakadt.⁸⁹ A válság kezdete szintén 1242-höz köthető, amikor elhunyt Kán nembeli Guncel érsek,⁹⁰ akinek az utódját a káptalan, Spalatói Tamás vezetésével, világi befolyás nélkül akarta megválasztani. A városi közösség évszázadok óta fennálló szokás szerint részt vett az érsekválasztásban,⁹¹ ez az egyházi vezetők választása során alkalmazott, a helyi szokásjogban meggyökeresedett gyakorlat viszont szemben állt a lateráni reformokkal, amelyek a választásokat a világi részvétel teljes kizárásával kívánták lebonyolítani.⁹² Az uralkodó dalmáciai tartózkodása idején Spalatói Tamás nem tudott fellépni a városi hagyományokkal szemben, így a tatárok elől a királlyal menekülő István zágrábi püspököt választották érsekké,⁹³ aki rövid időn belül, vélhetően a spalatói–zágrábi egyesítési kísérlet pápai elutasítása miatt, lemondott a címéről.⁹⁴ Ezt követően, már a király távollétében, a lateráni reformok legerőteljesebb képviselője, Spalatói Tamás által vezetett káptalan a kommuna kizárásával érseknek magát Tamást választotta meg, aminek nyomán lázadás tört ki a városban, a városi tanács pedig gazdasági büntetésekkel sújtotta az egyházat, vagyis patthelyzet alakult ki. Az érsekválasztásra adott éles reakciók annak is betudhatók, hogy az érsekek Spalatóban nem csupán főpapok voltak, hanem összeköttetést jelentettek a királyi udvarral, személyükön keresztül a város a király kegyét is kereste, ami a Trauval folytatott harcok idején különösen nagy hangsúlyt kapott.

Mindeközben az egyezményen elégedetlen spalatóiak konfliktusa kiújult Trauval is, és immár lokális háborúból regionális összeütközéssé vált, mivel abba a magyar király két hűbérese, a boszniai bán és András humi fejedelem is bekapcsolódott Spalato oldalán.⁹⁵ Az 1243 végén kiújult trau–spalatói harcok során

⁸⁴ *Historia Salonitana*, 312.

⁸⁵ RA 737. sz.; Zsoldos, 2011. 45.

⁸⁶ CDCr IV. 197–199.

⁸⁷ Klaić, 1985. 127–134.

⁸⁸ *Historia Salonitana*, 307–309., 322–331.

⁸⁹ Spalatói Tamásról és a lateráni reformok bevezetéséről: Kovačić, 2004. 41–75.

⁹⁰ *Historia Salonitana*, 303.

⁹¹ Gál, 2020. 50.

⁹² A lateráni reformokról: Tanner, 1990. 246–247.

⁹³ Budak, 2004. 153–158.

⁹⁴ A sikertelen reformról, ami István zágrábi püspök és Kálmán szlavón herceg terve volt, lásd: Basić, 2006. 25–43.; Goss, 2007. 146–154.

⁹⁵ András fejedelemről: Gál, 2024. 26–27.

IV. Béla Traut támogatta, és bár 1244-ben tervben volt a király érkezése, vélhetően az ellenségeskedés befejezését elősegítendő,⁹⁶ a király maga helyett Dénes bánt és szlavón herceget küldte Trau védelmére, ő maga pedig Glaž váránál tartózkodott a koronával szemben engedetlen Ninoszláv bán megbüntetését célzó Bosznia elleni hadjárat során.⁹⁷ Béla boszniai hadjáratát nem választhatjuk el a dalmáciai harcoktól sem, mivel a király által támogatott Trau ellen Spalato Ninoszláv boszniai bánnal kötött szövetséget, akit 1244-ben a város comesének is megválasztottak.⁹⁸ A harcok 1244 nyarán zárultak le, a Dénes bán által megkötött békének köszönhetően.⁹⁹ A háború alatt, az udvarban tett spalatói követi látogatás során adta utasításba Béla Csák nembeli Ugrin, egykori császári prépost érsekké választását, amire végül vélhetően Béla 1245. évi dalmáciai látogatásakor került sor. Tamás ezt megelőzően lemondott és elfogadta Ugrin megválasztását.¹⁰⁰

Csák Ugrint 1245-ben nem csupán Spalato érsekévé választották, hanem IV. Béla a város comesének is kinevezte őt, érdemes megjegyezni, hogy ezzel figyelmen kívül hagyta a város comesválasztásra vonatkozó kiváltságait és szokásait. Csák Ugrin tisztségében a király megbízásában, az uralkodói és nem a városi érdekeket képviselve járt el, erről tanúskodik az az eskü is, amit 1245 júliusában a traui küldötteknek tett a jogaik megőrzését ígérve.¹⁰¹ Felmerülhet a kérdés, hogy miért pont Ugrin kapott ilyen szerepet. Az újdonsült érsek a spalatói–zágrábi egyesítési reformon dolgozó István zágrábi püspök mellett, a tatárjárás idején vele tartva értékes helyismeretre tehetett szert. Mindemellett az érsek kiemelt szerepe tökéletesen illett az Árpád-házi királyok dalmáciai politikájába: a spalatói érsekek összekötő kapocsként szolgáltak az udvar és a város között, gyakran hajtottak végre Dalmáciával kapcsolatos feladatokat a király megbízásából, a magyar főpapi ideáltól pedig egyáltalán nem állt távol a világi ügyekben való aktív részvétel.¹⁰² Ugrin így a magyar királyi hatalomgyakorlási hagyományokat is figyelembe véve ideális jelölt lehetett IV. Béla számára a város kézben tartására.

Miért kerülhetett sor a comesválasztás mellőzésére és Ugrin világi vezetővé való kinevezésére? Az 1240-es évek háborúi előtt a magyar uralkodók nem helyeztek a városok élére saját világi vezetőket, elegendőnek bizonyultak a főpapok és az egyház, valamint a királyt távollétében képviselő hivatalnokok (szlavón bán, tenger-melléki bánok) az uralkodói akarat érvényesítéséhez. A két város mélyen gyökerező ellentétei, a társadalmi válság, valamint az a tény, hogy – az uralkodó érdekével szembemelve – a király két hűbérese is belekeveredett a két város háborújába, új megoldásra készítette IV. Bélát. A városok comesei felelősek voltak a település védelméért is, ezért saját katonai erővel rendelkeztek, a közösség féken tartására és

96 RA 757. sz.

97 Kádár, 2021. 419.

98 *Historia Salonitana*, 340.

99 CDCr IV. 236–237.

100 *Historia Salonitana*, 343–351.

101 Csák Ugrin érseki hivataláról: Gál, 2023. 279–297.

102 Gál, 2021. 25–38.

a béke biztosításához pedig nem volt elég az érsek személye, és a békétlenséget is meg kellett szüntetnie az uralkodónak.

Ugrin 1248-ban bekövetkezett halála és az új érsekválasztás új kihívások elé állította az uralkodót. Ugrin rokonát, Csák nembeli Jánost választották érsekké, ugyanakkor a pápai áldásért Lyonba induló küldöttség azt az utasítást kapta, hogy ha a pápa nem elégedett a választással, akkor jelöljön ki megfelelő embert, ami végül így is történt. IV. Ince pápa Rogerius egykori váradi kanonokot helyezte Spalato egyházának élére. A Spalatói Tamás vezette káptalan így ki tudta kerülni a város beavatkozását, és noha az uralkodó elégedetlen volt a döntéssel, sem ő, sem pedig a kommuna nem tehetett semmit a kérdésben.¹⁰³

Rogerius érsekké választását követően – a lateráni zsinat szellemében – az egyházi és a világi szféra szétvált. Véltetően ez vezetett oda, hogy körülbelül 1250-től a szlavón bánok vették át mindkét város irányítását, egészen IV. Béla haláláig, illetve Spalatóban Héder nembeli Henrik révén még V. István haláláig a bánok kezében maradt a városok irányítása.¹⁰⁴ A király semelyik más fennhatósága alatt lévő város esetében nem tett hasonlót, éppen ezért jó okkal feltételezhetjük, hogy a báni hivatal reformja a régió stabilitását volt hivatott szolgálni: a bánok azt a szerepet vették át, amit IV. Béla Ugrin érseknek szánt, és amit Rogeriusra már nem lehetett volna rábízni. A király a turbulens helyi viszonyok rendezése érdekében egyéb, állandó, békés megoldással nem tudott élni. A hatalom jelenléte a konfliktusok kitörését is gátolta, mint például 1242-ben, amikor is gyors, de átmeneti megoldást kínált a tengeremelléki bán kinevezése vagy épp a bán és a klisszai várnagy által vezetett katonai akciók sora. Az 1245-ben történt kettős választást, majd pedig a báni hivatal reformjait a király helyi problémák kezelésére irányuló lokális intézkedésének tekinthetjük, aminek célja a térség és a királyi hatalom stabilitásának megőrzése volt. Az 1240-es évek közepétől az 1270-es évek elejéig, a bán-comes rendszer működésének végéig nem találjuk nyomát jelentősebb szembenállásnak, területi vitáknak a két város között, így tehát IV. Béla reformjai elérték a céljukat. A királyi hatalom meggyengülésével azonban ez a rendszer sem volt képes tovább működni, és a 13. század utolsó harmadában a traui–spalatói viszálykodás története újabb fejezetekkel bővült, amikor is a bánok helyét a városok élén a nagy hatalmú horvát nemesek vették át.

Forrás és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

NAS = Nadbiskupski arhiv u Splitu (Spliti Érseki Levéltár)

MS 528., 531–542. Rukopisna građa Ivana Lučića

¹⁰³ Gál, 2023. 284.

¹⁰⁴ A Trau és Spalato élén álló bánokról: Gál, 2018a. 37–48.

2. Kiadott források

CDCr

1904–2002 *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. I–XVIII. Ed. Tadija Smičiklas. Zagreb, 1904–2002.

Historia Salonitana

2006 *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. Archdeacon Thomas of Split: *History of the Bishops of Salona and Split*. Edited, translated and annotated by Damir Karbić – Mirjana Matijević-Sokol – James Ross Sweeney. Bp., 2006.

RA

1923–1987 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. I–II. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987.

Tanner

1990 *Decrees of the Ecumenical Councils*. Vol. I. *Nicaea I to Lateran V*. Ed.: Tanner, Norman. Washington, 1990.

3. Szakirodalom

Ančić

1999 Ančić, Mladen: Od vladarske curtis do gradskog kotara. Bijaći i crkva Sv. Marte od početka 9. do početka 13. stoljeća. In: *Starohrvatska prosvjeta*, 26. (1999) 189–236.

2001 Ančić, Mladen: *Na rubu zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*. Zagreb, 2001.

Armanda

2011 Armanda, Ivan: Splitski nadbiskup i teološki pisac Bernard iz Perugia. In: *Kulturna baština*, 37. (2011) 33–48.

Babić

1984 Babić, Ivo: *Prostor između Trogira i Splita. Kulturnohistorijska studija*. Trogir, 1984.

Basić

2006 Basić, Ivan: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u 13. stoljeću. In: *Pro tempore*, 3. (2006) 25–43.

Bećir

2025 Bećir, Ante: Tracing Factions and Power Struggles in Late Medieval Trogir. In: *Zgodovinski časopis*, 79. (2025) 28–57. DOI: 10.56420/Zgodovinskicasopis.2025.1-2.02.

Benyovsky Latin

2009 Benyovsky Latin, Irena: *Srednjovjekovni Trogir. Prostor i društvo*. Zagreb, 2009.

Brković

1998 Brković, Milko: Prostor između Solina i Trogira u diplomatskim formulama srednjovjekovnih isprava. In: *Croatica Christiana Periodica*, 41. (1998) 31–52.

Budak

2004 Budak, Neven: Zagrebački biskup Stjepan II, suvremenik Tome Arhidakona. In: *Toma Arhidakon i njegovo doba*. Ur.: Matijević-Sokol, Mirjana – Perić, Olga. Split, 2004. 153–158.

Duplančić

2008 Duplančić, Arsen: Pečat splitskog i šibenskog kneza Domalda. In: *Archaeologia Adriatica*, 11. (2008) 243–249.

Farlati

1769 Farlati, Daniele: *Illyrici Sacri. Ecclesiae Suffraganeae Metropolis Spalatensis*. Tom. IV. Venetiis, 1769.

2010 Farlati, Daniele: *Trogirski biskupi*. Ur.: Neralić, Jadranka. Split, 2010.

Ferluga

1957 Ferluga, Jadran: *Vizantiska uprava u Dalmaciji*. Beograd, 1957.

Gál

2013 Gál Judit: A dalmáciai egyházszervezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: *Micae mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly. Bp., 2013. 99–117.

2014a Gál Judit: „Qui erat gratus apud eum.” A spliti érsek szerepe az Árpádok királyságában. In: *Magister historiae*. Szerk.: Belucz Mónika – Gál Judit – Kádas István – Tarján Eszter. Bp., 2014. 53–72.

2014b Gál, Judit: The Roles and Loyalties of the Bishops and Archbishops of Dalmatia (1102–1301). In: *Hungarian Historical Review*, 3. (2014) 3. sz. 471–493.

2015 Gál, Judit: Ugarski horizonti u povijesti Crkve u Dalmaciji. Analiza kraljevskih darovnica Crkvi. In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 33. (2015) 1–20.

2017 Gál Judit: A dalmáciai városok és az egyházi földadományok. Az adományok szabályozásai és ezek hatása a magyar királyi politikára a 12–13. században. In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka – Kádas István. Bp., 2017. 197–218.

2018a Gál, Judit: The Changes of Office of Ban of Slavonia after the Mongol Invasion in Hungary (1242–1267). In: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*. Eds.: Miljan, Suzana – Jovanović, Kosana. Amsterdam, 2018. 37–48.

2018b Gál Judit: Dalmáciai városkiváltságok az Árpád-ház uralkodása alatt. In: *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka – Skorka Renáta – Kádas István. Bp., 2018. 205–222.

2019 Gál Judit: A dalmáciai egyházak szerepe Imre és András trónharcának idején (1197–1204). In: *Századok*, 153. (2019) 165–178.

2020 Gál Judit: *Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban. A magyar királyi hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői*. Bp., 2020. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)

2021 Gál, Judit: The Role of the Dalmatian Bishops and Archbishops in Warfare during the Twelfth and Thirteenth Centuries: A Case Study on the Archbishops of Split. In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia*. Eds.: Kotecki, Radoslaw – Jensen, Carsten – Bennett, Stephen. Amsterdam, 2021. 25–38.

2023 Gál Judit: Csák Ugrin spalatói érsek, comes és a király embere. In: *Világtörténet*, 13. (45.) (2023) 2. sz. 279–297.

2024 Gál Judit: Hum és a Magyar Királyság Árpád-kori kapcsolatai. In: *Kapocs, érme, rovás. Gazdaság- és várostörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Kádas István – Weisz Boglárka. Bp., 2024. 13–32.

Gál-Sardelić

2020 Gál, Judit – Sardelić, Mirko: Archbishop Bernard (1200–1217) between Split and Hungary. In: *Vratnice Andrije Buvine u splitskoj katedrali 1214.–2014*. Ur.: Belamarić, Joško – Tigler, Guido. Split, 2020. 253–271.

Goldstein

1997 Goldstein, Ivo: Bizantska vlast u Dalmaciji od 1165. do 1180. godine. In: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 30. (1997) 9–27.

Goss

2007 Goss, Vladimir P.: The Battle of Cathedrals: or how Zagreb almost Became an Archbishopric in the 13th Century. In: *Medioevo. L'Europa delle Cattedrali, atti del convegno internazionale di studi: Parma, 19–23 settembre 2006*. Ed.: Quintavalle, Arturo Carlo. Milano, 2007. 146–154.

Györffy

1967 Györffy György: A 12. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikája. In: *Történelmi Szemle*, 10. (1967) 1. sz. 46–56.

Kádár

2021 Kádár Tamás: II. András (1188–[1205]–1235), IV. Béla (1214–[1235]–1270) és V. István (1241–[1270]–1272) királyok itineráriuma. In: *Fons: Forráskutatás és történeti segédtudományok*, 28. (2021) 399–465.

Karbić

2000 Karbić, Damir: *The Šubići of Bribir. A Case Study of a Croatian Medieval Kindred*. [Doktori disszertáció.] Bp., 2000.

2004 Karbić, Damir: Šubići bribirski do gubitka banske časti (1322.). In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 22. (2004) 1–26.

2008 Karbić, Damir: Odnosi gradskoga plemstva i bribirskih knezova Šubića. Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna. In: *Povijesni prilozi*, 35. (2008) 43–60.

Klaić

1956–1957 Klaić, Nada: O autentičnosti privilegija trogirskog tipa. In: *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 2. (1956–1957) 77–88.

1973 Klaić, Nada: Još jednom o tzv. privilegijama trogirskog tipa. In: *Istorijski časopis*, 20. (1973) 15–87.

1985 Klaić, Nada: *Trogir u srednjem vijeku*. Sv. 1. *Javni život grada i njegovih ljudi*. Trogir, 1985. (Povijest grada Trogira, II/1.)

Kovačić

1988 Kovačić, Slavko: Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću. In: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanog u Rijeci 23–24. travnja 1986*. Ur.: Bogović, Mile. Zagreb, 1988. 11–39.

1991 Kovačić, Slavko: Koje je godine osnovana Hvarska biskupija? In: *Croatica christiana periodica*, 15. (1991) 53–58.

2004 Kovačić, Slavko: Toma Arhidakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici. In: *Toma Arhidakon i njegovo doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25–27. rujna 2000. godine u Splitu*. Ur.: Matijević-Sokol, Mirjana – Perić, Olga. Split, 2004. 41–75.

Körmendi

2022 Körmendi Tamás: Imre király és András herceg trónviszálya a dalmáciai Tengermelléken. In: *Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*. Szerk.: Bagi Dániel – Barabás Gábor – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2022. 354–371.

Makk

1982 Makk Ferenc: III. Béla és Bizánc. In: *Századok*, 116. (1982) 1. sz. 33–61.

1988 Makk, Ferenc: *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Bp., 1988.

Margetić

1990 Margetić, Lujo: Iz ranije povijesti Trogira. In: *Historijski zbornik*, 43. (1990) 5–15.

Matijević-Sokol

1995 Matijević-Sokol, Mirjana: Toma Arhidakon Splićanin (1200–1268.). Nacrt za jedan portret. In: *Povijesni prilozi*, 14. (1995) 117–135.

1999 Matijević-Sokol, Mirjana: Regimen Latinorum Arhidakona Tome u teoriji i praksi. In: *Historijski zbornik*, 52. (1999) 17–32.

Nikolić Jakus

2020 Nikolić Jakus, Zrinka: Integration of Immigrants among the Dalmatian Nobility before the Mid-14th Century. In: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages. The City and the Newcomers*. Eds. Benyovsky Latin, Irena – Pešorda Vardić, Zrinka. Zagreb, 2020. 99–125.

Novak

1957 Novak, Grga: *Povijest Splita*. Knj. I. *Od prethistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. godine*. Split, 1957.

Ribi-Thoroczky

2024 Ribi András – Thoroczky Gábor: *A középkori magyar egyház intézménytörténeti és archontológiai kézikönyve 1000–1387*. I–II. Pécs, 2024.

Sardelić

2024 Sardelić, Mirko: Sicut per aerem volans: the Mongols on the Adriatic (AD 1242) and the Long-Lasting Echoes of their Campaign in the Croatian National Imaginary. In: *The Mongols in Central Europe: The Profile and Impact of their Thirteenth-Century Invasions*. Ed.: Nagy, Balázs. Bp., 2024. 363–386.

Sophoulis

2015 Sophoulis, Panos: The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242. In: *Fragmenta Hellenoslavica*, 2. (2015) 251–278.

Steindorff

1984 Steindorff, Ludwig: *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung*. Wien, 1984.

1988 Steindorff, Ludwig: Die Vita beati Johannis Traguriensis als Quelle zur Geschichte der dalmatischen Stadt Trogir im 12. Jahrhundert. In: *Südostforschungen*, 47. (1988) 17–36.

Szabados

1999 Szabados György: Imre és András. In: *Századok*, 133. (1999) 1. sz. 85–111.

Ternovác

2016 Ternovác Bálint: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Fábíán Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya. Bp., 2016. 215–228.

Zsoldos

2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011.

2019 Zsoldos Attila: A magyar korona menekítése a tatárjárás idején (1241–1242). In: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Szerk.: Pálffy Géza. Bp., 2019. 73–88.

2022 Zsoldos, Attila: *The Golden Bull of Hungary*. Bp., 2022.

JUDIT GÁL

ESTATES, WARS, REFORMS

CONFLICTS BETWEEN TROGIR AND SPLIT IN THE CONTEXT OF THE HUNGARIAN ROYAL POLICY
(1105–1270)

The study examines the conflicts between the Dalmatian cities of Trogir and Split in the 12th and 13th centuries in the context of Hungarian royal policy, with particular emphasis on when, by what means, and with what effectiveness royal power intervened in the (predominantly territorial) disputes between the two cities. The most common causes of the conflicts were territorial disputes related to church estates, but the aim of the study is not to explore their legal origins and characteristics, but to analyze how the disputes fit into the mechanisms of Hungarian royal power in Dalmatia.

The analysis shows that the intensity and nature of the conflicts were closely related to the strength of the royal presence, the focus of the royal court's attention, and the extent to which the cities were able to establish direct contact with the royal decision-making process. The study shows that during periods of weakening royal power or regional crises—such as the succession struggle between King Emeric and Duke Andrew or after the Mongol invasion—conflicts escalated, while the reforms of Béla IV and the strengthened role of the bans temporarily stabilized the region. The study follows the processes until the death of Béla IV, when the decline of royal power led to conflict management slipping out of the kings' control.

CONTENTS

Slavonia, Croatia, and Dalmatia: Diverse Histories – Divergent Approaches (Éva B. Halász)	1
<i>Studies</i>	
Antun Nekić: <i>(Tota) Sclauonia</i> : Spectrum of Meanings in the Thirteenth Century	5
Judit Gál: Estates, Wars, Reforms: Conflicts between Trogir and Split in the Context of the Hungarian Royal Policy (1105–1270)	35
Éva B. Halász: Substituting the Bans of Slavonia in the Fourteenth Century: <i>Vicebanus, Vice(s)gerens, Tutor, Occupator, Rector</i>	55
Ivan Majnarić: The Making of a Nation: Identities of the Croatian Nobility during the Second Half of the Fourteenth Century	75
István Kádas: From the Adriatic Coast to the Hernád Valley: The Ragusans of Abaúj County	93
Bence Péterfi: A New Manuscript of the Autobiography by Andreas Krabat von Lappitz	111
<i>Book Reviews</i>	
The Role of Economic Policy in the Formation of Territorial Rule (Veronika Rudolf)	167

Ára: 900 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2026. évi megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

Nemzeti
Kulturális
Alap

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

